

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ ТА ЕФЕКТИВНИЙ РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ

У статті досліджено значення, роль, проблеми і форми розвитку кооперації в країні, напрями активізації створення і ефективного функціонування кооперативних формувань в умовах трансформації аграрного сектора економіки.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, трансформація економічних відносин, розвиток кооперації.

В статье исследовано значение, роль, проблемы и формы развития кооперации в стране, направления активизации создания и эффективного функционирования кооперативных формирований в условиях трансформации аграрного сектора экономики.

Ключевые слова: аграрный сектор экономики, трансформация экономических отношений, развитие кооперации.

In the article value, role, problems and forms of the co-operation development in the country, directions of activation of creation and effective functioning of the co-operative formations under the conditions of transformation of an agrarian sector of the economy are investigated.

Key words: agrarian sector of economy, transformation of economic relations, development of cooperation.

Постановка проблеми. У забезпеченні ефективного функціонування продовольчого підкомплексу особливе місце займає кооперація, яка поєднує особисті, колективні і суспільні інтереси, створює реальні передумови для більш ефективного його розвитку. Вона за своєю суттю є співпрацею як юридичних, так і фізичних осіб (підприємств) з різних сфер економіки, що здійснюють спільну діяльність.

Кооперація – це соціально-економічна категорія, яка виражає відносини між людьми в процесі їх співробітництва для реалізації економічних інтересів і досягнення взаємовигідної мети на основі спільного використання їх ресурсів – за рахунок справедливого розподілу одержаного ефекту. У дослідженні «Історія українського кооперативного руху» І. Витанович відмічає, що «Кооперація не тільки економічна самоціль, навіть не виключно економічний засіб, а й громадсько-виховна система» [1].

Виходячи із значущості кооперації, у статті автори мають на меті дослідити вплив трансформаційних змін в аграрній економіці на розвиток кооперативного руху в Україні.

Кооперативний рух у світі є найбільш масовим. Він об'єднує майже 800 млн осіб. І це не є випадковим, бо кооперація виконує цілий

ряд вкрай необхідних економічних і соціальних функцій. Вона широко використовує дрібні форми господарювання, активно підтримує малі та середні за розмірами підприємства, є основою формування і функціонування відповідних організаційно-правових структур вертикального та горизонтального типів. За рахунок суспільного застосування технічних та економічних ресурсів окремих власників кооперація робить виробництво масштабним і на основі спільної праці та поєднання зусиль і ресурсів усіх її учасників забезпечує одержання на одиницю затрат максимуму кінцевого продукту. Усе це робить кооперацію значним явищем і обумовлює її об'єктивну необхідність у сфері агробізнесу.

Кооперація як форма співробітництва є властивою практично для кожної країни незалежно від існуючої в ній соціально-економічної формації. Вона виникла з потреб різноманітних виробників (особливо – дрібних) і одержала масштабний розвиток майже в усіх країнах незалежно від їх суспільного устрою. У той же час рівень розвитку кооперації певною мірою визначається механізмом дії економічних законів, станом економіки підприємств, законодавчою базою кожної окремої країни тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні кооперативний рух зародився майже 1500 років тому. Найбільш значний внесок у розвиток кооперації зробили такі українські учені минулого, як М. Туган-Барановський, А. Жук, К. Коберський, Б. Матрос, К. Паньківський, О. Чаєнов, С. Подолинський, Є. Храпливий та ін. Наприклад, С. Подолинський досліджував питання кооперації та її ідею з двох позицій: як можливість поліпшення становища широким верствам населення і як організаційну форму устрою майбутнього суспільства. За його судженням, етапами створення моделі майбутнього суспільства є об'єднання людей в громади, громад – у спілки, спілок – у господарські асоціації вищого порядку з майбутнім виходом на об'єднання інтернаціонального характеру. Він бачив позитивні риси кооперації, як організації, створеної на захист інтересів працюючих.

Із середини 60-тих років XIX ст. до 1917 р. селянська кооперація створювалася за ініціативою інтелігенції. М.І. Туган-Барановський зазначив, що, на відміну від Західної Європи, у Росії кооперація виникла переважно на кошти держави, а тому з економічної точки зору була дуже кволою. Причина такого стану полягала в тому, що, створюючи кооперативи, держава постійно контролювала і стимулювала їх розвиток, не допускаючи становлення незалежної самостійної кооперативної системи. Крім того, кооперативний рух із самого початку був занадто політизований.

Останнім роком для самодіяльної кооперативної системи став 1920-й, коли всі види кооперації було об'єднано в організаційних рамках споживчої кооперації. Згодом була втілена ідея масової колективізації дрібнотоварних господарств і створено «лад цивілізованих кооперативів» при суспільній власності на засоби виробництва. Але навіть у 20-ті роки минулого століття, коли кооперація досягла максимального розвитку, мережа кооперативів, за оцінками О. Чаєнова, включала лише близько 1,5 млн селянських господарств, переважно середніх і бідних верств населення.

У праці О. Чаєнова «Организация крестьянского хозяйства» розглядається наступна діалектика кооперативних форм. Спочатку виникають найпростіші форми кооперації – споживчі і закупівельні товариства. Вони готують ґрунт для організації збутових кооперативів. Останні реформують селянське господарство в бік його найбільшої відповідності ринковій кон'юктурі. Постає проблема оволодіння переробкою, і тому створюються кооперативи з переробки сільськогосподарської сировини [4]. Таким чином, кооперація перебудовує роздрібні індивідуальні селянські господарства у вищі форми суспільного господарювання [5].

За часів Радянського Союзу основною організаційною формою в сільському господарстві України був колгосп. Проте останній не можна вважати кооперативним підприємством, оскільки його організація та господарська діяльність відбувалася із порушенням основних принципів кооперації. Відродження сільськогосподарської кооперації в

Україні та створення кооперативів стало можливим після прийняття ряду законодавчих актів.

У шістдесяті-вісімдесяті роки минулого століття в Україні інтенсивний розвиток одержала міжгосподарська кооперація, зумовлена якісними змінами в засобах виробництва, технологіях, трудових процесах, характері діяльності колективів під впливом науково-технічного прогресу. Докорінні зміни в структурі основного капіталу диктували потребу в переході до виробництва в рамках агрооб'єднань, агрофірм, виробничих систем і т. п. Користь від них вбачалась у подальшій централізації планування і управління господарською діяльністю, проведенні єдиної технічної політики, економії матеріальних ресурсів, можливості впровадження нових методів виробництва і включення до об'єднання науково-дослідних і проектно-конструкторських підрозділів, що працюють на умовах госпрозрахунку.

Саме тоді намітилися 3 наступні напрями в створенні міжгосподарських об'єднань:

- будівельні організації, підприємства промислового типу для ведення спільних робіт із спорудження інженерних об'єктів сільськогосподарського призначення;
- відгодівельні комплекси, підприємства з приймання, зберігання і переробки зерна, іншої аграрної продукції, пункти штучного запліднення тварин, птахоферми, для створення яких зусиль окремих господарств було недостатньо;
- кооперативні структури в соціальній сфері (школи, лікарні, піонерські табори, будинки культури тощо).

У межах міжгосподарського кооперування відбувалося подальше поглиблення спеціалізації виробництва, зміна форм співпраці. Цей вид кооперації створив передумови для розподілу й ефективного використання робочої сили, землі, техніки, інших засобів виробництва, сприяв розвитку продуктивних сил і соціально-культурним перетворенням на селі. Але все ж слід визнати, що в системі міжгосподарських об'єднань на початку 70-х років переважили не економічні, а управлінські інтереси. Ці структури організовувались без відповідного техніко-економічного обґрунтування, що в кінцевому рахунку призводило до їх збитковості. У їх діяльності переважав відомчий підхід, внаслідок чого галузі АПК виявилися роз'єднаними, а великі суми коштів, витрачені на дані структури, не забезпечували «віддачі» [3].

З виданням Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» (від 20 червня 2000 р.) і «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки на ринкових засадах» (від 19 грудня 2000 р.) процес кооперування в АПК помітно посилюється. Це пов'язано з тим, що на практиці почали швидко розвиватися невеликі (дрібні) форми господарювання – фермерські і особисті селянські господарства, для яких кооперація є об'єктивною необхідністю. Докорінним чином

змінилася і структура підприємств. Наприклад, питома вага фермерських господарств у 2005 р. становить 73,3 % від загальної кількості аграрних підприємств.

Ціль статті постає у визначенні значення, ролі, проблем і форм розвитку кооперації в країні, окреслити напрями активізації створення і ефективного функціонування кооперативних формувань в умовах трансформації аграрного сектора економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах наявності великої кількості фермерських і селянських господарств (які є дрібними виробниками сільськогосподарської продукції) їх кооперування дозволяє прискорити формування на селі системи господарських структур ринкового типу. Посилення розвитку кооперації сприятиме і більш швидкому формуванню цивілізованого аграрного ринку. Саме завдяки цьому його інфраструктурні підрозділи (біржі, аукціони, торгові дома тощо) одержуватимуть можливості для ефективної реалізації своїх завдань.

Слід визнати, що кооперація відіграє особливу роль у взаємозв'язках елементів агробізнесу. Її головним завданням є допомога сільськогосподарським товаровиробникам у розвитку економіки і підвищенні ефективності роботи. Вона дає можливість реалізовувати переваги крупного виробництва над дрібним, дозволяє органічно поєднувати особисті, колективні і суспільні інтереси, розвиває демократичні основи управління. У будь-якому вигляді кооперація – це шлях до одержання вигоди.

Необхідно вказати, що в усіх розвинених країнах світу кооперація в сільському господарстві має вертикально інтегровані форми, які принципово відрізняються від приватної і акціонерної діяльності. Поряд з низовими ланками тут ефективно працюють місцеві, регіональні і національні спілки кооператорів. Організаційною структурою кооперації є кооператив, що може існувати паралельно з

іншими підприємницькими формами господарювання, має давню історію та традиції. Основні принципи його діяльності базуються на нормативних актах, що випробувані роками і забезпечують йому високу ефективність функціонування.

Для країн Північної Європи характерною є практично 100 % участь сільських господарів у кооперативах. У більшості ж держав континентальної Європи в кооперативи об'єднано приблизно 80 % усіх фермерських господарств, у США, Канаді і Австралії, за різними оцінками, – від 60 до 80 %. У світі через кооперативи проходить від 20 до 100 % аграрної продукції [2].

Вивчивши думки різних авторів щодо сутності кооперативу, ми дійшли висновку, що він є добровільним об'єднанням фізичних та юридичних осіб зі створенням нової юридичної особи на основі об'єднання їх пайових внесків, участі в суспільній діяльності (як виробничої, так і обслуговуючої) з метою забезпечення найбільш ефективного господарювання. Більшість науковців багаточисельні види кооперативів поділяють на два типи – виробничі та обслуговуючі. На нашу думку, до них слід додати і третій тип – комбіновані, оскільки на практиці чимало кооперативних формувань, у яких і здійснюється виробництво продукції, і надається ціла низка сервісних послуг (від заготівельно-збутових до кредитних). У свою чергу, кожний із вказаних типів кооперативів має певні види. Зроблену нами класифікаційну схему кооперативних формувань продовольчого підкомплексу АПК наведено на рисунку 1.

Необхідно вказати, що до переробних виробничих кооперативів слід відносити ті, що займаються переробкою сільгоспсировини і виробництвом готових до споживання продовольчих продуктів, а до комплексних – ті, які одночасно виробляють декілька видів продукції з різних груп галузей – рослинницьких і тваринницьких, рослинницьких і переробних тощо.

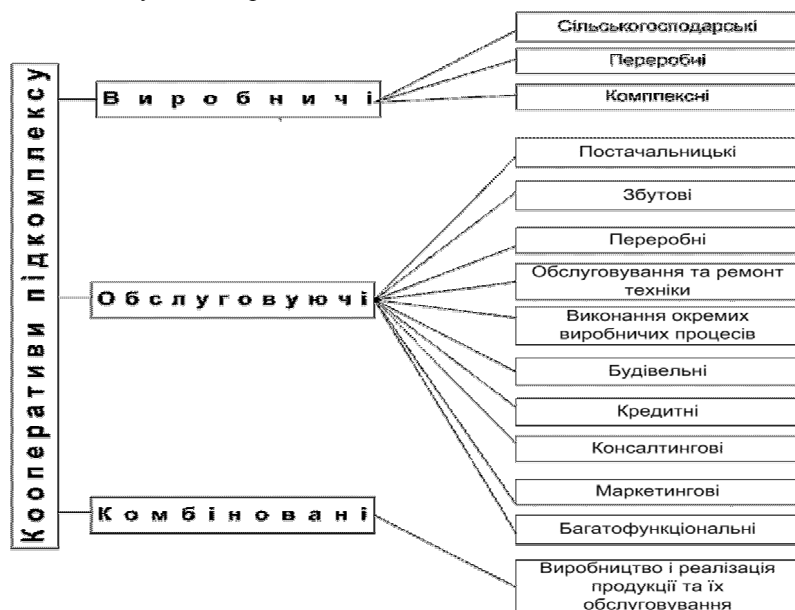

Рис. 1. Класифікація кооперативів продовольчого підкомплексу АПК

Серед виробничих кооперативів досліджуваного підкомплексу АПК особливе місце належить аграрним. Сільськогосподарський виробничий кооператив – це підприємство, яке здійснює підприємницьку діяльність на засадах приватної власності з метою отримання доходу і відрізняється від будь-яких інших форм організації виробництва тим, що трудові відносини його членів не відокремлені від відносин власності. Основна мета такого кооперативу – отримання прибутку і задоволення потреб його учасників на основі підвищення ефективності використання ресурсів. Причому, як правило, переваги мають більш великі за своїми розмірами кооперативи, які одержують можливість дотримуватися упорядкованої системи полів з відповідними сівозмінами, запроваджувати прогресивні технології, створювати тваринницькі центри, машинні двори, розвивати виробничу і соціальну інфраструктуру, допоміжні галузі і в кінцевому результаті – здійснювати значні (за обсягами) підприємницькі операції. Саме з крупними господарствами в умовах нестачі коштів вишукують шляхи до кооперування слабкі підприємства, що дає їм переваги в ресурсному забезпеченні, застосуванні сучасних технологій, організації належної реалізації продукції.

Відмінною особливістю обслуговуючих кооперативів є те, що своїм членам вони надають послуги на неприбутковій основі. Одержаний же за рахунок виконання робіт для інших виробничих структур прибуток, на відміну, наприклад, від акціонерних товариств, розподіляється між членами кооперативу, виходячи не з вкладеного капіталу, а із обсягу та якості наданих кожним з них послуг (виконаних робіт). Водночас члени кооперативу зобов'язані забезпечувати відповідне фінансування його діяльності. Головною характеристикою кооперативу є те, що його учасники поєднують в одній особі і співвласника, і клієнта.

Фермерські і особисті селянські господарства, які спільними зусиллями створюють відповідні обслуговуючі кооперативи, завдяки цьому набувають можливостей одержати ряд переваг в організації як виробничої діяльності, так і в збуті своєї продукції. Кооперація дозволяє їм уникати негативного впливу посередницьких комерційних структур, які диктують свої умови щодо цінової політики на ринках як матеріально-технічних засобів, так і готової продукції. Саме кооперативний рух здатний відновити міжгалузеві відносини між підприємствами на засадах взаємної вигоди, створити ефективний механізм відтворення аграрного виробництва.

Висновки. Незважаючи на великий позитивний досвід кооперативної діяльності в країнах ринкової економіки, в аграрному бізнесі України вона поки що не отримала достатнього поширення. Основними причинами повільних темпів створення кооперативних структур є:

- неприйняття податковими службами на місцях безприбуткового статусу кооперативів з одночасним вилученням у них податків і на прибуток, і на додану вартість;
- неузгодженість інтересів учасників кооперації, яка зумовлена тим, що переробні і обслуговуючі підприємства неохоче йдуть на втрату монопольного становища відносно сільських товаровиробників – у випадку об'єднання з останніми на принципах керування;
- оскільки перші обслуговуючі кооперативи всупереч своїм статутам поступово перейшли на комерційні принципи функціонування, це відштовхнуло селян від їх послуг і самої ідеї створення;
- відсутність у сільгосптоваровиробників достатніх сум фінансових ресурсів;
- відродження та становлення кооперативного сектора в аграрній сфері АПК, на відміну від розвинених країн світу, відбувається без належної державної підтримки (як у правовому колі, так і у кредитуванні, оподаткуванні, фінансуванні тощо).

Одним із важливих стимулюючих чинників розвитку кооперації є створення належних правових умов організації і функціонування кооперативів. Наявне в Україні правове поле потребує удосконалення. Зокрема, слід: визначити умови членства фізичних та юридичних осіб у кооперативі; дати тлумачення про суб'єкти власності на землю і майно та визначити природу власності на об'єкти; передбачити механізм створення сільськогосподарського виробничого кооперативу на основі взаємозв'язків між різними суб'єктами кооперації; чітко визначити частку доходу, яка буде використана на розвиток кооперативу, і ту, що піде на формування відповідних фондів; надати більші права асоційованим членам кооперативу тощо. Потребує удосконалення й існуюча класифікація сільськогосподарських кооперативів, яка є нерациональною, бо вона поділяє кооперативи за характером діяльності і не відображає їх функціональної ознаки.

У зв'язку з обмеженістю інвестиційних ресурсів одним із завдань держави є законодавче передбачення можливості участі іноземного капіталу в створенні кооперативів в аграрному секторі економіки, надання їм відповідних пільг (насамперед – зменшення податкового тиску). Вважаємо, що кооперативна форма господарювання повинна зайняти важливе місце в піднесенні національної економіки, бо в умовах конкуренції більшість сільськогосподарських товаровиробників самостійно не в змозі протистояти посередницькому бізнесу. Ураховуючи вказане, держава покликана забезпечити законодавчу підтримку і регулювання діяльності кооперативних формувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Товариство української кооперації: Нью-Йорк, 1964. – С. 48.
2. Голованів А. Кредитная кооперация: проблемы и перспективы / А. Голованів // АПК: экономика, управление. – 2001. – № 11. – С. 48-54.
3. Ефременко А. Кооперация в системе агробизнеса / А. Ефременко // АПК: экономика, управление. – 2004. – № 11. – С. 51-55.
4. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства / А.В. Чаянов. – М.: Кооп. изд-во, 1925. – С. 124.
5. Чаянов А.В. Краткий курс кооперации / А.В. Чаянов. – [Изд. 4-е]. – М.: Центр. Тов-во «Кооперативное издательство», 1925. – С. 75.

Рецензенти: Горлачук В.В., д.е.н., професор,
Мармуль Л.О., д.е.н., професор

© Шибанін В.С., Червень І.І., Шибаніна О.В., Піюренко І.О., 2009

Надійшла до редколегії 25.05.2009 р.